

RECENZJE I OMÓWIENIA

Materiały Zachodniopomorskie
Nowa Seria, t. XIII: 2017, s. 259–265
ISSN 0076-5236

Anna B. Kowalska

*Nordic Middle Ages – Artefacts, Landscapes and Society.
Essays in Honour of Ingvild Øye on her 70th Birthday,*
Eds. Irene Baug, Janicke Larsen, Sigrid Samset Mygland.
University of Bergen Archaeological Series 8

Ingvild Øye, pierwsza norweska profesor archeologii średniowiecza na uniwersytecie w Bergen, w 2015 roku ukończyła 70 lat i odeszła na emeryturę. Okoliczności te skłoniły jej współpracowników i przyjaciół do wyrażenia refleksji i podziękowań za jej wieloletnią i wszechstronną pracę na rzecz uniwersytetu, muzeum uniwersyteckiego, a także rozwoju życia kulturalnego w Bergen. W ósmym tomie serii University of Bergen Archaeological Series (UBAS), pod redakcją Irene Baug, Janicke Larsena i Sigrid Samset Mygland, ukazał się zbiór artykułów, które tematycznie wiążą się z działalnością naukową Jubilatki.

Po krótkim i lakonicznym wstępie od redakcji oraz obszernym *tabulae gratulatoriae* sylwetkę profesor Øye szerzej zaprezentował jej mąż Knut Helle. W dalszej części tomu zamieszczono 23 artykuły (w porządku alfabetycznym według autorów).

Pierwsza rozprawa – Hansa Anderssona – jest głosem w dyskusji na temat kontynuacji i dyskontynuacji procesów urbanizacyjnych w dziejach, szczególnie na obszarze średniowiecznej Skandynawii. Autor krótko definiuje urbanizację jako proces społeczny wynikający głównie z funkcji ekonomicznej, kultowej i administracyjnej i zauważa, że czynniki te są jednakowe w różnych okresach historycznych i na różnych obszarach geograficznych, odmienne są jedynie struktury urbanizacyjne. Podstawą rozwoju głównego ośrodka zawsze była sytuacja ekonomiczna i demograficzna, zależna od stosunków władzy. Nie ma, zdaniem autora, prostej relacji pomiędzy miejscem centralnym a późniejszym miastem. Niekiedy punkt ciężkości przesunął się na inny ośrodek w obrębie

danego obszaru lub regionu i w tym sensie istniała ciągłość funkcji centralnych. Autor twierdzi, że w Skandynawii zmiany pod koniec XII i w XIII wieku są efektem przekształcania tradycyjnej struktury rodowej w mieszczańską. Niektóre ośrodki zyskiwały przywileje lokacyjne, nowy był także model gospodarki, w tym organizacji rzemiosła. Dawna zabudowa w postaci dużych gospodarstw zamieniona została na gęste, regularne parcele, kształtowała się tożsamość miejska. Za najważniejszy czynnik kontynuacji procesów urbanizacyjnych autor uznaje centralizację funkcji, niezależnie od okresu historycznego.

Irene Baug podjęła problematykę regionalnych różnic i zmian w produkcji żywności w Skandynawii na przykładzie znalezisk żaren, naczyń ze słońca i kamieni używanych do wypieków w paleniskach w IX–XVI stuleciu. Autorka wychodzi ze słusznego założenia, że przedmioty te należały do podstawowego wyposażenia każdego gospodarstwa domowego i wiązały się z przetwarzaniem ziaren na mąkę i wypiekami pieczywa, stanowiącego podstawę wyżywienia. Zaznaczając, że odtworzenie regionalnych tradycji kulinarnych z punktu widzenia archeologii jest zadaniem niezwykle trudnym, podjęła próbę ich określenia na podstawie dyspersji tych charakterystycznych przyborów. Uwagę skupia na zmniejszaniu się liczby znalezisk omawianego typu wraz ze wzrostem odległości od centrum produkcyjnego. Dystrybucja norweskich kamieni żarnowych pozostaje w ścisłym związku ze szlakami handlowymi, począwszy od IX stulecia. Wschodnia granica ich występowania pokrywa się z rubieżami królestw duńskiego i szwedzkiego we wczesnym średniowieczu. Dużo mniejszy zasięg mają kamienie do pieczenia znane głównie z zachodniej części Norwegii, przede wszystkim z osad i miast w pobliżu Bergen. W podsumowaniu uwag autorka stwierdza, że kontakty międzykulturowe prowadziły do dystrybucji technologii, rozwoju sposobów przetwarzania żywności i używanych do tego celu przyborów. Kupcy i nowi osadnicy przynosili nowe zwyczaje i przyzwyczajenia kulinarne, jednakże zmiany następowały powoli. Zdobywanie i przetwarzanie pożywienia należy rozpatrywać wieloaspektowo jako wzajemne oddziaływanie tradycji i wpływów zewnętrznych.

Dwoje autorów – Knut Andreas Bergsvij i Gitte Hansen – podjęło dyskusję prowadzoną przez Jubilatkę problematykę środowiska naturalnego ośrodków wczesnośredniowiecznych, w tym miejsc użytkowanych czasowo jako schronienia dla myśliwych. Jednym z nich jest *Storhedder*, jaskinia w południowej Norwegii. Jej ściany pokrywają przedstawienia zwierząt, ludzi i wzory geometryczne, a także napisy runiczne. Ingvild Øye zinterpretowała tę jaskinię jako tymczasowe lokum dla biedniejszej ludności. Autorzy artykułu postawili natomiast pytanie, czy użytkowanie jaskini to zjawisko odosobnione, czy może jakaś reguła związana z życiem codziennym niższych warstw społecznych. Swoje rozważania oparli na źródłach archeologicznych i historycznych oraz sagach norweskich.

Zwrócili uwagę, że średniowieczne znaleziska z jaskiń rozpatrywane były często w kontekście praktyk religijnych, a należałoby zwrócić uwagę na ich funkcje użyteczne oraz identyfikację społeczną użytkowników. Jaskinie usytuowane w pobliżu siedzib ludzkich mogły być atrakcyjne jako miejsca wytwórczości, np. metalurgicznej. W odróżnieniu od nawarstwień miejskich ślady bytności ludzi w takich miejscach nie są zakłócone, a specyficzne warunki gwarantują przetrwanie w dobrym stanie materiałów organicznych.

Księgi pamiątkowe dedykowane jubilatом zazwyczaj cechuje znaczna różnorodność tematyczna. Nie inaczej jest w przypadku omawianego tomu. Kolejny artykuł – autorstwa Ann Chrostensson i Rory Dunlop – poświęcony został omówieniu problematyki ochrony dziedzictwa archeologicznego w miastach norweskich ze szczególnym uwzględnieniem Bergen oraz ukazaniu nowych nurtów pojawiających się w tej dziedzinie od schyłku XX wieku. Głównym wyzwaniem jest obecnie rozwiązanie konfliktu interesów pomiędzy ochroną dziedzictwa a rewitalizacją miast. Drugą, niezmiernie istotną kwestią jest skala badań archeologicznych w miastach i wiążący się z tym wzrost – i tak już wysokich – kosztów. W niektórych instytucjach podnoszona jest nawet sprawa ograniczenia liczby pozyskiwanych źródeł archeologicznych już w trakcie wykopalisk albo pominięcie niektórych źródeł w analizach gabinetowych. Sytuację tę autorzy artykułu uznają za „paradoksalną, niepokojącą i frustrującą”. Priorytetem, ich zdaniem, powinny być publikacje źródeł i upublicznianie wyników badań archeologicznych nie tylko w tradycyjny sposób (książki, artykuły, wystawy), ale też na stronach internetowych, blogach i portalach społecznościowych.

W swojej pracy naukowej Ingvild Øye wiele miejsca poświęcała relacjom pomiędzy centrami miejskimi a zapleczem wiejskim w średniowieczu, o czym wspomniałam już wcześniej, jednakże wprowadzony przez redakcję układ artykułów według kolejności alfabetycznej autorów spowodował nieciągłość tematyczną. Po rozważaniach na temat sytuacji archeologii miejskiej i ochrony dziedzictwa „powróciła” problematyka związków osadnictwa wiejskiego z ośrodkami miejskimi. Axel Christopheresen w artykule na temat zmian w średniowiecznej metalurgii w ośrodkach centralnej i południowej Norwegii podjął próbę określenia relacji społecznych pomiędzy rzemiosłem miejskim i wiejskimi warsztatami wytwórczymi. Autor uznaje, że bez zrozumienia przyczyn powstania, trwania i upadku pewnych wzorców współpracy społecznej nie można zrozumieć interakcji pomiędzy społecznościami miejskimi i wiejskimi oraz sposobów ich wzajemnego oddziaływania.

W następnym tekście Barbara Crawford prezentuje dwa wyjątkowe przedmioty znalezione na Orkadach – pieczęć miejską z XV wieku i fragment matrycy do pieczęci z ok. 1300 roku. Autorka uważa, że reprezentują one dwa różne aspekty życia społecznego na archipelagu w średniowieczu, trudniej nato-

miast uznać je za reprezentację norweskiej przeszłości na Orkadach. Pieczęć miejska wskazuje na element demokracji w strukturze społecznej, która może być postrzegana jako relikwyt niefeudalnego społeczeństwa normańskiego, lub odzwierciedleniem dążności norweskiego króla do zacieśnienia związku lokalnych hierarchów z centralną administracją norweską, czego oznaką jest widniejący na pieczęci królewski lew. Umieszczenie symbolu królewskiego na pieczęci miejskiej może też być oznaką obecności norweskich elit na wyspach, a dwie postacie przytrzymujące tarczę z wizerunkiem lwa można zinterpretować jako przedstawicieli otoczenia królewskiego lub reprezentantów jego interesów. Analiza matrycy drugiej pieczęci pozwala przypuszczać, że jej właściciele mogli być członkami arystokracji z wyższego piętra struktury społecznej w Europie.

Kolejny artykuł poświęcony jest motywom figuralnym na ceramice z Bergen. Volker Demuth rozpatruje w nim dekorację wybranych naczyń ceramicznych w kontekście mentalności i światopoglądu użytkowników. Posłużył się znaleziskami datowanymi na późne średniowiecze i wczesny okres nowożytny, w tym średniowieczną kamionką waldenburską, kamionką saksońską i nadreńską kamionką z motywami reliefowymi oraz naczyniami z 2. połowy XVI wieku w typie *Wäserware* i *Werraware*. Na podstawie przeprowadzonych analiz uznał, że dekorowane naczynia w XV–XVII wieku nie tylko stanowiły ozdobę stołów, ale też są ważnym źródłem informacji na temat zmysłowości, religijności i poglądów politycznych.

Ponownego drobiazgowego rozpatrzenia doczekały się także kamienne budynki znajdujące się w otoczeniu kościoła św. Marii w Bergen. Øystein Ekroll szczegółowo przedstawił pięć odkrytych w trakcie badań archeologicznych obiektów i ponownie zinterpretował ich funkcję. Na podstawie źródeł archeologicznych i historycznych uznał, że relikwyt jednej z kamiennych budowli uznawane dotąd za kościół św. Wawrzyńca to w istocie pozostałości wieży obronnej, zaś pozostałości innej należy zinterpretować jako dom księży przy kościele św. Marii. Autor potwierdził natomiast identyfikację kościoła św. Piotra, chociaż w tym przypadku wiele kwestii wymaga dalszych dokładnych badań. Artykuł jest głosem w dyskusji na temat użyteczności źródeł pisanych w kontekście badań archeologicznych.

Zastosowany w książce układ spowodował, że po dwóch tekstach archeologiczno-historycznych ponownie pojawił się artykuł o zupełnie odmiennej treści – dotyczący historii archeologii w Bergen – pióra Geir Atle Ersland, a bezpośrednio za nim znalazły się rozważania Gitte Hansen na temat wtórnego wykorzystywania przedmiotów żelaznych i elementów budynków zrębowych po pożarach w średniowiecznym mieście. Drewno i żelazo jako cenne w Norwegii surowce odgrywały bardzo ważną rolę zarówno w gospodarce wewnętrznej,

jak i wymianie zewnętrznej. Autorka określiła źródła ich pochodzenia oraz stopień zapotrzebowania na nie, posiłkując się przy tym wykresami i tabelami. Przeanalizowała także zniszczenia pożarowe i pozostałości żelaza i drewna w kontekście ich dalszej przydatności. Celem artykułu było wywołanie dyskusji na temat wzorców konsumpcji w miastach średniowiecznych.

Zgodnie z kolejnością alfabetyczną nazwisk autorów po artykule na temat średniowiecznych miast zamieszczono tekst Frodego Iversena zawierający rozważania na temat budownictwa okresu merowińskiego i wikińskiego, a następnie Nataschy Mehler na temat handlu siarką na Islandii od okresu wikińskiego po hanzeatycki na podstawie źródeł archeologicznych i historycznych.

Problematyka powstania i rozwoju średniowiecznych miast norweskich powraca już w następnym artykule – Pettera B. Molauga, który omawia początki Oslo od fazy najstarszej (osady rolniczej) do ośrodka miejskiego. W rozważaniach tych ważne miejsce zajmuje kwestia ciągłości warsztatów szewskich. Najważniejsze jednakże są ustalenia związane z rozwojem północnej części miasta, najslabiej jak dotąd poznanej. Dzięki badaniom archeologicznym ustalono, że Oslo już w najstarszej fazie rozwoju odgórnie podzielone było na działki przez właściciela ziemi, prawdopodobnie króla. Późniejszy rozwój polegał na stopniowym zagęszczaniu zabudowy i regulacji handlu oraz rzemiosła. Badania wykopaliskowe przy ulicach Oslo 6 i Arups pozwoliły inaczej spojrzeć na początki miasta. Zgodnie z wynikami badań najwcześniejsze osadnictwo w północnej części ośrodka pojawiło się mniej więcej w tym samym czasie co w części południowej. Wbrew wcześniejszym opiniom oba obszary wykazują ten sam sposób zagospodarowania przestrzeni.

Problematyka dwóch kolejnych artykułów wiąże się z kobietami w badaniach naukowych. Else Mundal podjęła temat obecności kobiet w dawnych społeczeństwach nordyckich i różnic pomiędzy prawami kobiet w Norwegii i Islandii. W konkluzji stwierdziła, że różnice te są trudne do wyjaśnienia, ale trzeba być ich świadomym. Inny charakter ma artykuł Sigrid Samset Mygland, która w modnym obecnie nurcie gender rozważa zajęcia uznawane za kobiece oraz „kobiece” artefakty wyróżniane w materiałach archeologicznych dotyczących średniowiecznego Bergen.

Potem w książce po raz kolejny pojawia się problem drewnianego budownictwa średniowiecznego, a konkretnie techniki zrębowej w Bergen na tle innych miast norweskich i środowiska wiejskiego. Autor, John Olsen, skupiając uwagę na niektórych aspektach konstrukcji zrębowej, szukał odpowiedzi na pytanie, czy można wyróżnić jej odmianę zachodniorweską. Rozważania rozpoczyna przegląd historii badań nad tym zagadnieniem oraz prezentacja materiału źródłowego będącego podstawą artykułu. Po szczegółowym opisie detali konstrukcyjnych oraz analizie porównawczej materiałów z innych miast i osad wiejskich autor

dochodzi do wniosku, że różnice pomiędzy budownictwem we wschodniej i zachodniej części Norwegii w okresie wczesnonowożytnym i nowożytnym mają swoje korzenie w średniowiecznych technikach konstrukcyjnych. Pod tym względem budownictwo w Bergen jawi się jako konserwatywne.

Else Roesdahl w krótkim tekście omawia znalezisko sprzączki do pasa z kłosa morsa z Grenlandii. Z analizy znalezisk podobnego typu wynika, że wytwarzano tam nie tylko sprzączki na użytek własny, ale też mieszkańcy niektórych siedlisk specjalizowali się w wytwórczości na eksport. Sprzączki z tego cennego surowca różnią się dekoracją, wyraźnie dostosowaną do potrzeb rynkowych.

Tematykę okresu przejściowego pomiędzy pogaństwem a chrześcijaństwem w Norwegii na podstawie analizy grobów i ich wyposażenia prezentuje Bergljot Solberg. Autor wykazał, że zwyczaje pogańskie utrzymywały się jeszcze długo po wprowadzeniu chrześcijaństwa jako religii panującej.

Eva Svensson podjęła natomiast problematykę pozostałości tymczasowych szałasów pasterskich w Skandynawii na tle europejskim. Swoje badania przeprowadziła w oparciu o etnografię, archeologię i paleobotanikę, wykazała także zależność pomiędzy pozostałościami takich obiektów a użytkowaniem środowiska. Z kolei Helge Sørheim swoim artykułem powraca do początków miast norweskich, rozpatrując je na tle historii Europy. Po wprowadzeniu w problematykę badań autor omawia powstawanie ośrodków miejskich w okresie wikingów, przejściowym i w okresie lokacji na prawie niemieckim, kiedy Norwegia stała się uczestnikiem ogólnoeuropejskiego handlu.

Dwa ostatnie artykuły tomu znów dotyczą kwestii szczegółowych. Ragnheiður Traustadóttir omawia przęsłiki znalezione w Urriðakot na południe od Rejkiaviku na Islandii. Odkryte tam pozostałości zabudowy interpretowane są jako sezonowe schronienie pasterzy. Przęsłiki w generaliach odpowiadają znaleziskom z rejonu północnego Atlantyku, od okresu wikingów po średniowiecze. Najstarsze z nich wykonane są ze słonińca, niektóre mają napisy runiczne. Tom zamyka krótki tekst Ole Tveitena na temat późnośredniowiecznej produkcji żelaza. Na podstawie znalezisk z dwóch stanowisk archeologicznych autor wykazał różnice w tej dziedzinie wytwórczości w późnym średniowieczu wynikające z pozyskiwania nowych źródeł surowca, wprowadzania innowacji technologicznych i sieci nowych powiązań gospodarczych.

Jubileuszowy tom UBAS można oceniać różnie. Jest bardzo dobrze opracowany redakcyjnie. Wszystkie artykuły mają ujednolicony wygląd, podzielone są na podrozdziały wyróżnione pogrubioną czcionką. Nie ma w nich błędów edytorskich, ilustracje są czytelne i dobrze opisane. Brakuje jednakże słów kluczowych i abstraktów, co obecnie należy do standardów edytorskich. Pomimo wyraźnie rysujących się grup zagadnień podejmowanych przez autorów tego tomu, redakcja nie zdecydowała się na podział tematyczny artykułów.

Układ alfabetyczny według nazwisk autorów to, moim zdaniem, zabieg niezbyt fortunny, powodujący pewien chaos i utrudniający lekturę. Poziom artykułów ocenić należy wysoko. Ważna jest również podejmowana w nich tematyka, aktualna w europejskiej literaturze archeologii średniowiecza i czasów wczesnowożytnych. Interesujące są zwłaszcza rozważania prowadzące do przeniesienia wniosku wyływającego z analizy materiałów archeologicznych na złożone kwestie społeczne.